

BALÁZS GÉZA

**A MAGYAR NYELVŐR TÖRTÉNETE (3.)
BALASSA JÓZSEF NYELVŐRE (1920–1940)¹**

Kivonat

A Magyar Nyelvőr történetének harmadik korszaka Balassa József szerkesztésében a két világháború közötti időszekekre esik. A nyelvtudományban szétválék az Akadémia által támogatott Magyar Nyelv elméleti, a Magyarosan nyelvűvelői vonala a hagyományokat, a 19. századi magyar nyelvtudományt és a visszafogott nyelvűvelést képviselő, a szerkesztő kiadásában megjelenő Magyar Nyelvőrtől. Újabb helyesírási vita bontakozik ki, amely alapvetően a Nyelvőr körének (a Simonyit követő Balassának) győzelmével zárul. Ennek ellenére a Nyelvőr körül elfogy a levegő, s a lapot 1940-ben papírhányra hivatkozva felfüggesztik.

Kulcsszavak: Balassa József, Trianon és a magyar nyelv, Nyelvőrkalauz

Bevezetés

Balassa József (1941) A Magyar Nyelvőr története 1872–1940. című könyvében a harmadik korszak, az 1920–1940 közötti időszak tevékenységét, saját szerkesztői munkásságát csak visszafogottan, vázlatosan ismertette. A lelkiismeretes szerkesztő a csaknem fél évszázados folyóiratot vette át, és húsz éven keresztül elég erős tudományos és ideológiai ellenszélben fenntartotta, mígnem a lap 1940-ben „el-esett”. Míg Simonyi idejében „reklámcélból” az szerepelt a címlapon, hogy Szarvas Gábor folyóirata, 1920-tól ez így változott meg: Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond folyóirata, szerkeszti: Balassa József. Az őt támogató, vele barátságban lévő Rubinyi Mózes (1932: 46) így jellemezte Balassa Józsefet: egyszerű középiskolai tanár, mint Szarvas Gábor, de: „tagja annak a magyar szellemi rendnek, melynél többet a magyar tudományos életben egy sem dolgozott.” Balassa József, születési nevén: Weidinger József (Baja, 1864. február 11. – Budapest, 1945. február 26.) valóban tanár és nyelvész volt. Egyetemi tanulmányit Budapesten és Bécsben végezte, 1885-ben Budapesten bölcsészdoktori, 1886-ban tanári oklevelet szerzett. Középiskolai tanár Székesfehérváron (1886), Debrecenben (1892), majd 1896-tól 1918-ig Budapesten. 1919-ben egyetemi tanárrá és a középiskolai tanítóképző igazgatójává nevezték ki. A Tanácsköztársaság bukása után megfosztották egyetemi katedrójától, és középiskolai tanárként sem tudott elhelyezkedni. Később azonban a nyugdíját megkapta. Ebben a mellőzött időszakában, 1920-tól 1940-ig a Magyar Nyelvőr szerkesztője és kiadója. Felesége Hermann Julianna volt. 1898-ban felvéték a Könyves Kálmán szabadkőműves-páholyba. 1914-től 1920-ig, a szabadkőművesség betiltásáig a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy helyettes nagymestere. Gyakran járt Nyugat-Európában, többször megfordult az USA-ban, ahol magyar

¹ Előzmények: Balázs 2022a, 2022b.

nyelvszigeteket, szabadkőműves-, illetve Kossuth-emlékeket keresett fel. 1926-ban a belgrádi szabadkőműves-kongresszuson a magyar küldöttséget vezette. 1928-ban a New York-i Kossuth-szobor leleplezésére kiutazó hazai küldöttségben nem hivatalosan, de kormányzati felkérésre a magyar szabadkőművességet képviselte. A magyarországi nyelvtudomány nemzetközileg is ismert képviselőjeként elsősorban hangtannal (*A phonetika elemei*, 1886, *Magyar fonetika*, 1904, *Kis magyar hangtan*, 1906), nyelvjárástannal (*A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*, 1891), nyelvtörténettel (*Kazinczy és a nyelvújítás*, 1904), nyelvműveléssel (*Helyes magyarság*, 1926), helyesírással (*A magyar helyesírás*, 1923, *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai*, 1929), nyelvi ismeretterjesztéssel (*A magyar nyelv életrajza*, 1937, *A nyelvek élete*, 1938, reprint: 2014), szótárkészítéssel (*A magyar nyelv szótára I–II.*, 1940) foglalkozott. Személyes emlékeit is bedolgozva írta meg a *Magyar Nyelvőr 1872–1940 közötti történetét* (1941); a *szabadkőművesség történetét* (1922), valamint *Kossuth Amerikában* című munkáját (1931). Írt magyar, német, angol nyelvtankönyvet; sajtó alá rendezte, kiadta a *Mondolat*, a *Felelet a Mondolatra röpiratokat*, *Kazinczy egyes munkáit*, szemelvényeket kódexekből. Fáradhatatlanul fordított (*Henri Barbusse*, *Henri*, *Ferdinand Ossendowski*, *Rudyard Kipling*, *John Galsworthy*, *Stefan Zweig*).

A „megtépzott” Nyelvőr

A *Magyar Nyelvőr* Balassa-korszakát Tompa József úgy jellemzi, mint a „megtépzott” *Nyelvőr* korszaka. A magyar nyelvtudományon belüli árok 1905-ben kezdett el mélyülni, amikor az MTA megalapította a *Magyar Nyelv* című folyóiratot, és megvonta a támogatást a *Magyar Nyelvörtől*. Simonyi Zsigmond egymagában lett a *Nyelvőr* kiadója és tulajdonosa (mai terminológiával: alapítója, az alapítói jogok gyakorlója). Bár volt átjárás a két tábor között, a szakadékot növelte az a tény, hogy Simonyi a *Nyelvőrrel* kezdetben a Tanácsköztársaság mellé állt, s ennek bukása után Simonyit zaklatták, közvetve ebbe halt bele. Az árván maradt *Nyelvőrön* rajta ragadt a Tanácsköztársaság, az internacionalizmus bélyege; ezt nyilván erősítette Simonyi Zsigmond és Balassa József szerepvállalása a Tanácsköztársaság idején, valamint mindkettejük zsidó származása. Míg a *Magyar Nyelv* a konzervatív MTA lapjaként, különösen pedig az 1932-ben „kistestvéreként” induló *Magyarosan* című nyelvművelő-nyelvvédő folyóiratával jobban illeszkedett a Horthy-rendszerhez. Tompa Józsefnek (1976: 215) valószínűleg igaza van, amikor így fogalmaz: „a Balassa és tudományos életünk akkori vezetői közti politikai háttérű ellentét továbbra is éles volt”. Azonban nagy fokú leegyszerűsítés, sőt kimondott igazságtalanság lenne a *Magyar Nyelv* és a *Magyar Nyelvőr* táborait a konzervatív–liberális, retrográd–haladó, hagyománykövető–újító-innovatív vagy esetleg a magyar–nemzetközi (internationalista) stb. ellentétpárokkal jellemezni. Mind a *Magyar Nyelvben*, mind a *Magyar Nyelvőrben* megjelentek jó nyelvészeti írások, bár az elméletibb, frissebb, modernebb nyelvtudományi irányzatok inkább a *Magyar Nyelvet* jellemezték. A *Magyar Nyelvőr* viszont követte a Szarvas Gábor-i és Simonyi Zsigmond-i hagyományokat,

a magyar nyelvtudomány 19. századi vonalát, de a nemzetben való gondolkodását mutatja, hogy kiállt a Trianon után a határon túlra rekesztett magyarság nyelvéért. A nyelvművelésben viszont pont fordított volt a helyzet. A Magyar Nyelv mellett létrehozott Magyarosan a konzervatív, harcos, sőt purista nyelvművelés terepe lett, míg a „megtépázott” Magyar Nyelvőr a nyelvművelés perifériájára került. „Jellemző tény, hogy a folyóiratban a magyar hangtan egykori nagy szakértője, Balassa József szerkesztő csupán másfél lapnyi ismertetéssel járult hozzá a Kodály Zoltántól másutt megindított kiejtésjavító mozgalomhoz. Sajnos 1940 táján, nagyjában a Nyelvőr elnémításától kezdve a nyelvvédelem² már nem tudott eléggé ellenállni a nacionalista túlzásoknak, sem a katonai, iskolai stb. nyelvművelésben nem biztosíthatta eléggé a szükséges tudományos megalapozottságot” (Tompa 1976: 216). A két világháború közötti korszak magyar nyelvtudományára tehát az volt a jellemző, hogy az innovatívabb nyelvészet a Magyar Nyelv köré csoportosult, a hagyományt inkább a Magyar Nyelvőr képviselte, ám a Magyar Nyelv mellett létrehozott Magyarosan inkább vitte tovább Szarvas és Simonyi nyelvművelő örökségét, mint a Magyar Nyelvőr. „A Nyelvőrnek tehát a tartós elnyomás³ idején éppen a nyelvművelő munkássága zsugorodott össze leginkább” (Tompa 1976: 215). Emiatt Fábrián Pál (1984: 87) találóan így jellemzi a nyelvművelés korszakait: „Ahogyan a múlt század végi akadémiai nyelvművelő mozgalmat is az Akadémia lapjához, a Magyar Nyelvörhöz szokás kötni, úgy a két világháború között az Akadémiától irányított nyelvművelést is az MTA lapjáról a Magyarosan mozgalmának szokás nevezni.” A Nyelvőr tehát e tekintetben a partvonalon kívülre szorult.

A két lap mögötti hatalmi tényezők ugyancsak korábban, 1905 körül alakultak ki: a képlet akkoriban a konzervatív Akadémia és az innovatív tanügy (oktatásügy) szembenállását jelentette. A Tanácsköztársaság hozta be az ideológiai ellentéteket azzal, hogy Simonyi (és persze számos más máig tiszteletreméltó értelmiségi) kezdetben a Tanácsköztársaság mellé állt, s ennek bukása után számolni kellett a számonkéréssel, kirekesztéssel. A konzervatív Akadémia pedig érthetően megerősödött a Horthy-rendszerben; ugyanakkor az Akadémiától már korábban elszakadt Magyar Nyelvőrnek is akadt pártfogója az Országos Néptanulmányi Egyesület és elnöke, Vikár Béla személyében.

Üzenet a Magyar Nyelvnek

„Midőn Simonyi Zsigmond halála után átvettem a Nyelvőr szerkesztését, Beköszöntőben ezt írtam: »A Nyelvőr nem akar harcos folyóirat lenni; kerülni óhajtuk a felesleges s a tudományos igazságok megismerését elő nem mozdító vitatkozásokat. Mi dolgozni akarunk.« Ezt az ígéretet a Nyelvőr megtartotta és meg is fogja tartani. S most mégis üres, céltalan vitatkozásra kell pazarolnom a Nyr szűkre szabott helyét, mert a Magyar Nyelv legújabb száma két helyen is beleköt a Nyelvőrbe. A 212. lapon Melich János »Tót, szlovák« c. cikkében ezt írja: »Úgy látom, hogy e küzdelemben ellensége-

² Értsd: a Nyelvörtől független nyelvvédelem, pl. a Magyarosan mozgalma (B. G.)

³ A fogalmazás 1976 szóhasználatát idézi (B. G.)

inknek éppúgy akadnak idehaza pártfogói, amint akadtak a világháborúban. Legalább ezt kell (?) kiolvasnom abból a cikkből, amelyet Balassa József a Nyr 50: 114–115k. lapján Nemzeti érzés a nyelvben címen írt. Balassa arra buzdítja (?) olvasóit, hogyha udvariasak akarnak lenni, ne használják ezt a szót, hogy tót, mert ebben lenézés, kicsinylés van, még ebben az összetételben is tótágas, tótlant, hanem helyette magyar beszédben éljenek a szlovák szóval, tehát szlovák nyelv, szlovák név, sőt akiről látják, hogy tótágast áll, szíveskedjenek szlovákágast mondani.« Aki tud magyarul, s egyenes úton jár a gondolkodása, nem olvashatja ki ezt az illető cikkből, csak az foghatja rá, aki mindenáron, az igazság árán is, veszekedni akar. A Nyelvőr nem politizál, s politikai célokkal nem mocskolja be tudományos munkásságát. – A 225. oldalon a Riedl Frigyesről írt gyászjelentés ad okot újabb veszekedésre. A gyászjelentésből M. R. idézi ezeket a sorokat: Riedl tankönyvei »olyan nyelven és stílusban vannak írva, amelyen erősen érzik a Nyr-nek tisztító hatása, anélkül, hogy keresnék a magyarságot [helyesen így kellett volna idézni: magyarosságot] vagy népiességet. Jól tudta Riedl, hogy ő nem született, nem is nevelkedett magyaros vagy népies írónak, tehát nem is igyekezett az lenni.« Ismételhetjük, hogy aki tud magyarul, s egyenes úton jár a gondolkodása, megérzi, hogy a nyomaték azon van, hogy nem kereste a magyarosságot és népiességet. Az idézethez fűzött rabulista okoskodás olyan nevetséges, hogy szót sem érdemel. A szerkesztő” (1921: 159).

„Dolgozótársak” és témák a két világháború közötti Nyelvőrben

Az 1920–1940 közötti Nyelvőrök állandó szerzőgárdájában találjuk a következőket: Balassa József és Beke Ödön (a későbbi szerkesztő), Rubinyi Mózes, Schmidt József, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Trostler József, Zolnai Gyula, Vikár Béla, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Germanus Gyula, Löw Immanuel, Kallós Ede, Hegedüs Loránt, Kardos Albert, Kemsei József, Kertész Manó, Braun Soma, Prohászka János (a Nyelvőrkalauzok összeállítója), Zolnay Vilmos, Horger Antal, Mészöly Gedeon, Moór Elemér, Erdődi József, Vidor Pál. A Nyelvőr a kezdetektől együttműködött a néprajzosokkal, s bár a néprajztudománynak 1890-ben megszületett saját folyóirata, az Ethnographia, a későbbiekben is felbukkannak a szerzők között néprajzkutatók: Luby Margit, Palotay Gertrúd, Róheim Géza, Viski Károly. Gárdonyi József Gárdonyi Gézáról közöl írásokat, néhány alkalommal Kosztolányi Dezső is ad nyelvművelő esszéket. A magyar nyelvtudománnyal szoros kapcsolatot ápolók köre (a kor helyesírása szerint magyaros névsorrendben): Sauvageot Aurélien, Setälä Emil, Spitzer Leo, Collinder Björn, Steinitz Wolfgang. Az is megjegyzendő, hogy a szerzőgárdában mindössze két nő van, azok közül is az egyik néprajzkutató.

A témák változatosak, de feltűnő, hogy nagyobb, átfogó elemzéseket nem találunk. Nyelvtani témák: névmási határozók, mássalhangzó-változások, ikes ragozás, határozóragok, műveltető igeeképzők, mondatátszövődés, szóképzés, eldöntendő kérdés, birtokviszony. Nyelvváltozatok: gyermeknyelv, hivatali nyelv, tolvajnyelv, kézimunka-műszavak, csángók. A rokon nyelvek közül felbukkannak a zürjének, vogulok, osztjákok, valamint a finnugor–indoeurópai kapcsolatok, mondattani egyezések. Stílus: az amerikai magyar költészet nyelve, analógiás hatás a népköltészetben, komikus stílus, magázás. Foglalkoznak Arany János, Kiss János, Petőfi Sándor

(1923) stílusával. Megemlékeznek a Nyelvőr fennállásának 50. (1921.) és 60. (1931) évfordulójáról; a szerkesztő emlékkönyvnek nevezi az 59. évfolyam 3–6. füzetét: Munkácsi Bernát-emlékkönyv a 70. születésnapján (1930), valamint emlékfüzetnek a 65. évfolyam 3–6. füzetét Budenz József-megemlékezés a születésének 100. évfordulóján (1936). Az 1940-es második szám búcsú, elköszönés nélkül ér véget.

Az ötvenedik év

„NYELVMŰVELÉS. Az ötvenedik év. Egy félszázaddal ezelőtt érlelődött meg Szarvas Gáborban az a gondolat, hogy egy folyóirat köré kell gyűjteni a magyar nyelv barátait s a magyar nyelvtudomány művelőit. Így született meg a Magyar Nyelvőr. És Szarvas Gábor kemény egyénisége, éles esze, erős meggyőződése határozott irányt tudott szabni a folyóiratnak. Nagy munkaejeje másokat is kitartó munkára serkentett, s évről évre mind nagyobb táborra fejlesztette a Nyelvőr gárdáját. Az első kötet dolgozótársai között ott találjuk a magyar nyelvtudomány minden számottevő munkását. Budenz József és Hunfalvy Pál mellett Brassai Sámuel, Volf Gvörögy, Szilády Áron, Joannovics György, Greguss Ágost, Ponori Tnewrewk Emil, Szász Károly, Fogarasi János, Geresi Kálmán dolgoznak az első kötetbe, s ifjú Simonyi Zsigmond is itt lép a magyar nyelvtudomány munkásai közé. A legrégebb munkások e félszázad folyamán csaknem mindnyájan eltűntek az élők sorából. Géresi Kálmán alig néhány héttel ezelőtt hunyt el, s ma már Szilády Áron, a régi magyar irodalom nagyérdemű kutatója az egyetlen, aki az élők között van Szarvas Gábor első munkatársai közül.

A Magyar Nyelvőr első számában Szarvas Gábor felvetette a kérdést: »*Mit akarunk?*«, s meg is adta rá a feleletet: »Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetelt, a tisztaság elémódítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben elékészíteni, az által, hogy anyagot gyűjtünk, s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.« Teljesítette-e a Nyelvőr azt, amit megteremtője akart? Ha elfogulatlanul nézzük nyelvünk történetét az elmúlt félszázad folyamán, világosan látjuk azt a jótékony hatást, amelyet Szarvas Gábor és az ő folyóirata a magyar nyelv tisztaságára, az írói nyelv világosságára és szépségére gyakorolt. A folytonos kritika, a néha szenvedélyessé váló vitatkozás felkeltette az érdeklődést a nyelvtisztaság és a stílus kérdései iránt mind az író-, mind az olvasóközönségben. A nyelvújítás bírálata, az írók nyelvének folytonos ellenőrzése valósággal közüggé tette a nyelvhelyesség kérdéseit. A Nyelvőr állandó rovatokban bírálta a magyar nyelvet az iskolában, a hírlapokban és folyóiratokban, az egyetemen és az akadémiában, a tudományos irodalomban és a fordításokban. S ha ma nézzük, miket kellett az első időben megróni, láthatjuk, mily nagy szükség volt a Nyelvőrrre, s mily nagyot haladt a magyar nyelv ebben a félszázadban. Nemcsak a nyelvújítás olyan szörnyszülötteit kellett üldözni, mint *dalár*; *szépész*, *ítész*, *mozamos* (rhythmicus), *furljuk*, *föszöntöde*, *jóny* (bon), *nyerény* (nyeremény), *külygyér* (külygyminiszter) stb., hanem a stílus és a nyelvszerkezet számos, ma már komikusnak tetsző hibáját is. Ekkor még közkeletű volt az -i melléknévképző a rag után: *útoni*, *részbeni*, *újbólí*, *alulrólí*, *több példánybani* stb.; az ilyen igealakok használata: *betöltendete volna*, *a víz legmagasb hőfokkal bírand*; egy orvosi mun-

kából idézi bírálója az ilyen mondatokat: *a függér kötszövetén rostonyás, hájdagos izzag, a felhágó függér ütérdagának jelei az élön, a terimbeles veselőb.*

A nyelvhelyesség kérdéseinek folytonos napirenden tartása nagyobb lelkiismeretességre kötelezte az írókat, s lehetetlenné tette a nyelv törvényeinek ilyen lábbal tiprását. Ma is szükség van az ellenőrző munkára, de be kell vallanunk, hogy íróink nyelve jobb, kifejezőbb és magyarosabb, mint amilyen a Nyelvőr megindulásakor volt. S ebben nagy íróink példaadása mellett jelentékeny része volt a Magyar Nyelvőr ellenőrző, bíráló és serkentő munkásságának. Még ma is élvezettel olvashatjuk azokat a néha szenvedélyes, de mindig ötletes, tartalmas és tanulságos vitákat, melyeket Szarvas Gábor, Brassai Sámuel, Volf György és Baksay Sándor folytattak a nyelvhelyesség egyes kérdései körül. Szarvas Gábor érdeméből semmit sem von le az, hogy ma már a nyelvújítással szemben sok tekintetben módosult a nyelvtudomány álláspontja. Szarvas Gábor engesztelhetetlen orthologijára szükség volt a küzdelem sikere érdekében, de ma már másképp látjuk a nyelvfejlődés útját, és sokat megértünk, amit régebben kárhoztattak. Mai számunk első cikkében Zolnai Gyula is rámutat arra, hogy a nyelvújítás alkotásaival szemben meg kell változtatni az eddigi álláspontot. A nyelvészek a nyelvújítás szóalkotásaiban is vizsgálania kell a nyelv fejlődését létrehozó lelki erők működését, s a bírálatban a nyelvészt az a szempont is vezesse, hogy mennyiben szolgál egy új szó vagy egy új fordulat a nyelv és stílus szépségének, kifejező erejének emelésére. Nem szabad mindent elítélni, ami új, és nem lehet mindent helyeselni, ami régi. A nyelv tisztaságának szempontját egyesíteni kell a stílus szépségének s a gondolat világos kifejezésének szempontjával, midőn egy író nyelvét bíráljuk, így fogva fel a mi feladatunkat, haladjunk tovább azon az úton, melyet elődeink számunkra kijelöltek (B. J.)” [Balassa József] (1921: 20–1).

Trianon és a Nyelvőr

Az 1920 utáni Nyelvőr visszafogottan reflektált a trianoni események nyelvi következményeire. Rögtön 1921-ben Kosztolányi Dezső írt a Csonka magyar nyelvről (1921: 152–3):

„Azt indítványozom, hogy ezt a sok gyomot-lomot, ezt a sok henye, semmitmondó cafrangot, melyet ezer és egy derék szóval lehet helyettesíteni, nyelvünk e kis svábbogaraít és poloskáit gyűjtsük össze, csináljunk belőlük csinos csomagot, és küldjük el azonnal a trianoni békeszerződés fölszámoló bizottságához, mert a magyar népnek hozzájuk semmi köze, csak azok hullajtották el, kik századok során itt jártak. Illő, hogy a tulajdonosok birtokába kerüljenek. Azok pedig, kik a magyarsághoz szólnak, magyarul szóljanak, különben az ő beszédükből azok is megtanulnak németül gondolkozni, kik egyetlen szót se tudnak németül. Nyelvünk az egyetlen élő valóság, melyet még az ország földarabolói se vehetnek el. Tisztítsuk meg a salaktól. »Csonka Magyarország nem ország« – de a csonka magyar nyelv sem magyar nyelv, mely ennek a földnek csorbítatlanságát és épségét kölcsönkért, korcs szóval »integritás«-nak, a magyar nép eszejárását pedig »mentalitás«-nak hívja.”

1923-ban Dénes Szilárd nehezményezi, hogy a „trianoni béke” ősi magyar városok nevét (Pozsony, Kassa, Komárom, Nagyvárad, Kolozsvár) nem hivatalos névvé tette (1923: 77). 1925-ben Kardos Albert írja:

„Amióta a trianoni békével megnyomorítottak bennünket, alig hangoztattak többször egy-egy szót, mint ezt: többtermelés. Többtermelésről beszélt a politikus és publicista, a nagy- és kisgazda, a gyáros és iparos, a termelő és fogyasztó, szóval mindenki. A többtermelés be is ütött, egyelőre nem a földművelés, nem az állattenyésztés, nem a cukoripar és más produkció mezején, hanem csak a magyar nyelv különböző területein, elsősorban a határozott névelő használata terén. Az írók határozottan sokkal több az és a névelőt használnak, mint azelőtt, ami nem volna baj, de sokkal többet, mint amennyit kell és szabad, ami már baj” (1925: 89).

Két évvel később ugyanő így panaszodik:

„Az az átok, amelyet Trianon szórt reánk és amely csonka országgá tette ezt a szép, kerek Magyarországot, mintha a magyar nyelvre is kiterjedne, azóta mind több és több szavunk, kifejezésünk és mondatunk csonkul meg. S ez annál nagyobb baj, mert ezt a csonkítást nem külső erőszak viszi végbe, hanem magunk végezzük, valóságos öncsonkítást követünk el” (1927: 109).

Zolnai Gyula a nyelvi emlékállításról ír:

„Újabbán Pécssett, még a Közmunkák Tanácsát megelőzőleg, 1926–27-ben kapott néhány ucca a Trianon elszakította városok emlékére ilyen neveket: Pozsony u., Szabadka u., Marosvásárhely u., Nagyvárad u., Arad u., Kolozsvár u., Kassa, Brassó u.” (1930: 211).

Lenkei Henrik írja Pápai Pálra való emlékezése kapcsán:

„Az élők azonban, mint minden igazi tragédiából, tisztulást és lelkesedést meríthetnek belőle a sorssal való viaskodás győzelmes megállására. Csonkamagyarország magyarjainak erre a hitre, erre a mostoha körülményekkel szembeszálló bátorságra százszorososan van szükségük” (1930: 163).

Újabb helyesírási vita

Egy újabb helyesírási vita is borzolta a két tábor közötti viszonyt. 1903-tól két hivatalos helyesírás volt használatban: a régi akadémiai helyesírás, melyhez az MTA és néhány folyóirat ragaszkodott, valamint Simonyi Zsigmond ún. iskolai helyesírása, amelyet az oktatási kormányzat támogatott, és az iskolákba be is vezetett. Ez meglehetősen összevisszaságot eredményezett, ezért az Athenaeum Nyomda kiadványai számára az iskolai helyesíráson alapuló saját, nyomdai helyesírást készített a Magyar Nyelvőr szerkesztője (Balassa József) segítségével. Ezt a helyesírást a Nyelvőr előfizetői megkapták ugyan, de könyvárusi forgalomba nem került. A Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre támogatta ezt az új szabályozást, az MTA is felülvizsgálta korábbi merev álláspontját, fontolóra vette az iskolai helyesírásban már bevezetett egyszerűsítéseket, és 1922-ben kiadta új szabályzatát. Ezt a szabályzatot 1922. október 11-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter az iskolák számára kötelezővé tette, s ezzel helyreállt a helyesírás egysége. A Korrektorok Köre azonban

azt is kérte, hogy szülessen helyesírási szótár, mert hogy az emberek (nyomdászok) többsége nem a szabályzatot akarja böngészni, hanem a helyes szóalakokat akarja látni: ezért felkérték Balassa Józsefet Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai (1929) című munka megírására. Az egységes nyomdai helyesírás kézikönyve ismét okot adott a Nyelvőr elleni támadásra:

„az elért egység megbontásával és egyéb bűnökkel vádolták. Pedig a különbség csak annyi, hogy sok esetben, ha a hivatalos helyesírás két vagy három írásmódot enged meg, egyet fogad el, hogy a szedő vagy a korrektor ne törje a fejét, melyik írásmódot válassza a megengedettek közül. [...] Hogy ezekben az esetekben valóban az irodalmi közhasználat haladása volt az irányadó, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy akadémia legújabb hivatalos kiadványa a húsz év előtti eltéréseknek csaknem a felét elfogadta és ezáltal szentesítette” (Balassa 1941: 63).

A korszakot az MTA által támogatott Magyar Nyelv és Magyarosan című kimondottan nyelvművelő folyóirat (1932-től), valamint a vele szembenálló, liberálisabb felfogást hirdető Magyar Nyelvőr szembenállása jellemezte. A nyelvművelés kérdésében Balassa József kifejtette az általa irányított Magyar Nyelvőr álláspontját (1932: 99–103), ezt tömören így foglalta össze:

„Az idegen szavak szempontjából helytelenítjük a túlzást mindkét irányban. Nem szabad ok nélkül használni idegen szavakat, ha van jó magyar szavunk, amellyel alkalmasan kifejezhetjük ugyanazt a fogalmat. De nem kárhoztathatunk, nem üldözhethünk minden idegen szót. Az idegen szavak használatában és elkerülésében csakis a stílusérzék és a jó ízlés lehet a vezető. A nyelvújítás alkotta szavakkal szemben ugyanarra az álláspontra kell helyezkednünk, mint az idegen szavakkal szemben. Az új szavak nagy tömege több mint egy évszázad leforgása alatt beleilleszkedett a magyar nyelv szókészletébe és ezek a szavak éppoly nélkülözhetetlenekké értek, mint az idegen nyelvekből átvett, meghonosult szavak. A nyelv tisztasága és helyessége ellen a legsúlyosabb vétségek azok, amelyek a nyelv szerkezetét, a benne megnyilatkozó eredeti gondolkozásmódot, hogy úgy mondjuk, a nyelv lelkét támadják meg. Az ilyen idegenszerűségek ellen kell legerősebben küzdeni” (Balassa 1941: 63–4.).

A Nyelvőr elnémitása

A két világháború közötti korszakban tehát részben az akadémiai háttér megszűnése, az anyagi bizonytalanság, részben a nyelvtudományon belüli szembenállások, ideológiai nézetkülönbségek a Nyelvőr elszigetelődéséhez, tudományos és társadalmi (nyelvművelő) szerepének, népszerűségének visszaszorulásához vezettek. Fennmaradását, kitartását persze segítette jól hangzó neve, múltja és továbbra is jó szakembergárdája, de ez sem volt elegendő ahhoz, hogy 1940-ben papírhíányra hivatkozva a lap megjelenését fel ne függesszék – s ezért a háború éveit alatt, 1941–1945 között a lap nem jelent meg. A felfüggesztés sokan megszüntetésnek értelmezték. Trócsányi Zoltán (1941: 422) például ezt írja a Magyar Könyvszemlében: Prohászka János a „megszűnt Magyar Nyelvőr utolsó két évtizedének kötetéhez készített tartalomjegyzéket, szó- és tárgymutatót”, melyet nemcsak a nyelvészek, hanem a „reference-

szolgálatos könyvtárosok” is haszonnal fognak forgatni. (A Nyelvőrkalauzokról szól a következő rész.) Az újraindítás viszont már egy teljesen új korszakot is jelent, hiszen Balassa József 81 éves korában meghalt. Budapest ostromakor elhagyta Klotild utcai lakását (ahol a Nyelvőr „kiadóhivatala” is volt), egy baráti családnál bújt meg Budán. Onnan 1945 februárjában elindult gyalog, hogy valahogyan átjusson Pestre egyetlen unokájához, de terve nem sikerült. Egy budai rokonához vánszorgott el, és ott is halt meg az ostrom alatt átélt szenvedései következtében (szívbénulásban) 1945. február 26-án. Ideiglenesen a budai ciszterci templom udvarában temették el.

Nyelvőrkalauzok: Nyelvőr-mutatók, repertóriumok

Szarvas Gábor a kezdetektől törekedett a Nyelvőrben lévő tartalmak sokoldalú megjelenítésére. Így 1872-től minden évfolyamhoz készítettek mutatókat (a dolgozótársak [szerzők] névsora, tárgy- és szómutató). Bizonyos időszakonként pedig összevont mutatókat, repertóriumokat is kiadtak. Ezek a következők:

Nyelvőrkalauz. Szerk.: Kúnos Ignác és Munkácsi Bernát. Magyar Nyelvőr szerkesztősége, 1883. (Az első 10 évfolyam feldolgozása: tartalom-, tárgy-, szómutató, néphagyományok mutatója, Antibarbarus.)

Nyelvőrkalauz a Magyar Nyelvőr 1–25. (1872–1896) kötetéhez. Kiadja a Magyar Nyelvőr Kiadóhivatala. Budapest. 1898. (Hornyánszky Nyomda)

A második és a harmadik Nyelvőrkalauz összeállítója Prohászka János, akinek gimnáziumi tanárai Schmidt József és Balassa József, majd pedig az egyetemen Simonyi Zsigmond tanítványaként elszegődik a Nyelvörhöz, és annak egész életében munkatársa lesz. Középkolai tanár, az első világháborúban frontszolgálatos katona, 1920-ban a Tanácsköztársaság alatt tanúsított baloldali magatartása miatt állásából elbocsátották. Szathmári István (2006: 228) így jellemzi: „Az (sic!) Nyr.-höz – mint már mondtuk is – egyetemi hallgató korától kezdve szinte odanőtt; nem csodálkozhatunk tehát, hogy ő készíti el – nagy gonddal – a második és harmadik Nyelvőrkalauzt, számos évfolyam tartalom- és tárgymutatóját, egy időben (71–76. kötet) részt vesz a Nyelvőr szerkesztő bizottságában, egy kötetnek (77.) pedig technikai szerkesztője is.”

Nyelvőrkalauz II. Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a Magyar Nyelvőr 26–50. (1897–1921) évfolyamaihoz. Összeállította: Prohászka János. Magyar Nyelvőr, Budapest, 1927. (Hungária Nyomda) Az immár számmal ellátott Nyelvőrkalauz megtartotta a régi Nyelvőrkalauz beosztását. A szerzők neve szerint összeállított Tartalomjegyzék mutatja, hogy kik és milyen dolgozatokkal szerepelnek. A népnyelvi gyűjtőkön kívül 840 dolgozótárs vett részt a huszonöt év munkájában. Ezt követi a 77 lapra terjedő Szómutató és a 38 lapnyi Tárgymutató. A népnyelv hagyományok részletezését és a nyelvjárások mutatóját a terjedelmi korlátok miatt mellőzték.

Nyelvőrkalauz III. Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a Magyar Nyelvőr 51–69. (1922–1940) kötetéhez. Szerk.: Prohászka János. Magyar Nyelvőr. Országos Néptanulmányi Egyesület. Budapest, 1941. (Hungária Nyomda)⁴

⁴ A Nyelvőrkalauz név mintájára Szabó T. Attila 1938-ban Kolozsvárott adott ki könyvet: A nyelvművelés időszerű kérdései. Gyakorlati nyelvőrkalauz. Ennek azonban nincs köze a Magyar Nyelvörhöz.

A Magyar Nyelvőr 70–100. évfolyamának mutatója. Szerk.: Szemere Gyula. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1991.

Szakirodalom

- Balassa József 1941. *A Magyar Nyelvőr története. 1872–1940*. Országos Néptanulmányi Egyesület. Budapest.
- Balázs Géza 2022a. A Magyar Nyelvőr története (1.) Szarvas Gábor Nyelvőre (1872–1895). *Magyar Nyelvőr* 12–37. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.1.12>
- Balázs Géza 2022b. A Magyar Nyelvőr története (2.) Simonyi Zsigmond Nyelvőre (1895–1919). *Magyar Nyelvőr* 227–247. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.2.227>
- Fábián Pál 1984. Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Trócsányi Zoltán 1941. Nyelvőrkalauz. *Magyar Könyvszemle* LXV/4: 422.
- Szathmári István 2006. *A magyar nyelvtudomány történetéből*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tompa József 1976. A Magyar Nyelvőr első száz éve és nyelvművelésünk ügye. In: *Anyanyelvi olvasókönyv*. Gondolat Kiadó. Budapest. 196–222.

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék

Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv-

és Irodalomtudományi Tanszék

Színház- és Filmművészeti Egyetem

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Abstract

BALÁZS, GÉZA

THE HISTORY OF MAGYAR NYELVŐR (PART 3) BALASSA JÓZSEF'S MAGYAR NYELVŐR (1920–1940)⁵

The third period of the history of Magyar Nyelvőr, edited by József Balassa, falls on the period between the two world wars. In linguistics the theoretical Magyar Nyelv supported by the Academy and the line of Magyarosán language cultivation are separated from the editor's publication of Magyar Nyelvőr that represents traditions, 19th-century Hungarian linguistics and restrained language cultivation. Another spelling dispute unfolds, which basically ends with the victory of the Linguist's circle (that of Balassa following Simonyi). Despite this, Nyelvőr weakens and the paper is suspended in 1940 with reference to a general lack of paper.

Keywords: Balassa József, Trianon and the Hungarian language, Nyelvőrkalauz

⁵ Background: Balázs 2022a, 2022b.